

SOCIÁLNÍ KONSTRUKCE MÍSTNÍHO/REGIONÁLNÍHO KAPITÁLU (METODA)

SOCIAL CONSTRUCTION OF LOCAL/REGIONAL CAPITAL (METHOD)

Stanislav Hubík

Anotace:

Východiskem identifikace tří základních druhů kapitálu rurálních oblastí - environmentálního, sociálního a kulturního kapitálu - je integrovaný výzkum založený na metodologickém propojení kvantitativního a kvalitativního zkoumání. Druhy kapitálu jsou postupně konstruovány pomocí interaktivního zkoumání respondentů. Tím se tento přístup hlásí k endogennímu zkoumání reality a k teorii sociálního konstruktivismu.

Klíčová slova:

sociální konstrukce - sociální kapitál - kulturní kapitál - environmentální kapitál

Abstract:

The starting point for identifying environmental, social and cultural capitals in rural areas is integrated research based on methodological interconnection between quantitative and qualitative investigation. The sorts of capital are constructed by means of an interactive investigation in cooperation with insiders. In this way such approach endorses to endogenous investigating of reality and to the theory of social constructivism.

Keywords:

Social construction - social capital - cultural capital - environmental capital

ÚVOD

Zvolení sociálního konstruktivismu *teoretickým* východiskem a spojení výhod kvalitativního a kvantitativního *empirického* výzkumu do jedné strategie integrovaného zkoumání postupně (Hubík, S. 2000, 2001, 2002) vyústilo do koncipování metodologie výzkumu lokálního a regionálního kapitálu, jejíž použitelnost byla testována v rámci grantového projektu (Grega, L. 2003). Heuristické možnosti sociálního konstruktivismu a jeho pozdějších variant byly často a přesvědčivě prokázány logicky, méně přesvědčivě však empiricky. Navrhované metodologie, které měly „prodloužit“ heuristickou účinnost za hranice logické argumentace, do praxe terénního šetření, většinou operovaly s biografickou metodou, případovou studií a dalšími „měkkými“ postupy, s jejichž pomocí je možná deskripce jedinečných, zpravidla s konkrétním jedincem spjatých konstrukcí sociální reality. Metodologie, kterou v následujícím textu popíši a zdůvodním, však sleduje cíl, kterého „měkkými“ postupy kvalitativních výzkumných strategií dosáhnout nelze – cíl zobecnění výsledků pro zkoumaný sociální prostor, například region. Aby bylo tohoto cíle dosaženo, byly postupy kvalitativní výzkumné strategie spojeny s prvky kvantitativního zkoumání (měření) – a to v právě řečené souslednosti: terénní šetření ve vybraných lokalitách kombinovalo prvky kvalitativního a kvantitativního zkoumání, s cílem nalézt *pevné* a *slabé* konstrukce konkrétní sociální skutečnosti. Touto konkrétní sociální skutečností byl předpokládaný environmentální, sociální a kulturní kapitál na teritoriu obývaném respondenty.

Teritorium je z hlediska sociálního konstruktivismu „prázdný“ geografický prostor, jehož „obsah“ není „dán“, nýbrž je aktivně konstruován těmi jedinci, kteří na něm žijí. (Případně může být konstruován jedinci, kteří na něm nežijí, například experty zvenčí.) Výsledkem takového konstruování je kupříkladu region. Skladebnými složkami regionu (nepřesně „teritoria“) jsou konstrukce menšího dosahu s konkrétními funkcemi. Takovými složkami čili konstrukcemi jsou i druhy kapitálu: environmentální, sociální a kulturní kapitál. Těmito pojmy lze popsat to, co možno z jiného zorného úhlu nazvat kupříkladu „rozvojovým potenciálem“ regionu (Boháčková, I.-Hrabánková, M. 2003:767). Tato konstruktivistická argumentace vede k jednoduché tezi, která říká, že cokoliv v regionu existuje, je funkcí kognitivních a jiných aktivit jedinců - případně komunit (zde záleží na teoretickém akcentu).

Jak jsem již uvedl, výzkum z pozic sociálního konstruktivismu vede k deskripci jedinečných, zpravidla s konkrétním jedincem spjatých konstrukcí sociální reality. To zakládá nominalismus, se kterým se musí teorie vyrovnat. V sociálním konstruktivismu se tak děje pomocí důmyslné koncepce *sociální typifikace* a *sociálních typů* (A. Schutz). Tato koncepce se stala teoretickým východiskem pro sestavení metodologie, jejímž cílem je hledání *silných konstrukcí sociální skutečnosti* a *slabých konstrukcí sociální skutečnosti* – například silných a slabých konstrukcí regionálního kapitálu. Tuto metodologii – jako korelát teorie sociální typifikace – rozebírám v další části svého příspěvku.

Sociální konstruktivismus není sice nutně spjat s endogenním přístupem ve výzkumné práci, ale z výše řečeného by mělo být patrné, že endogenní přístup preferuje. Důvod je jasný – je jím povaha a původ hlavního zdroje informací a poznatků: tímto zdrojem je jedinec náležející do zkoumaného regionu. On je expert, on zná – samozřejmě na úrovni každodennosti a zkušenosti – region nejlépe. Proto exogenní přístup, který nelze ve vědeckém zkoumání eliminovat, navrhuji sociální konstruktivisté komplementárně doplnit intenzivním zkoumáním endogenního typu. To je právě případ výzkumné strategie integrovaného typu, o níž referuji. Než se k ní blíže vyjádřím, stručně shrnu základní teze korespondující hlavním zvoleným teoretickým východiskům.

Teorie sociálního konstruktivismu je nejobecnějším východiskem sledovaného zkoumání a tvoří jeho celkový background. Sestává z poznatků a idejí fenomenologické sociologie, sociologické teorie sociální konstrukce skutečnosti, teorie komunikativní racionality a sociologické teorie každodennosti. *Základní teze*, která byla na pozadí těchto poznatků a idejí zformulována zní - realita je výsledkem sociální konstrukce jedinců; racionální interpretace reality je závislá na institucionalizovaných typech komunikace; sociální konstrukce skutečnosti je závislá na sociální biografii jedince - jedinci s podobnou sociální biografií a s podobnou sociální distancí vůči komunitě podobné nebo identické typy prvků konstrukce skutečnosti.

Teorie sociální kartografie je konkrétní aplikací teorií sociálního konstruktivismu. Sestává z teorie kognitivního mapování a prostorového chování, z teorie sociální ikonografie a z postmoderní teorie sociální kartografie. *Základní teze*, kterou možno z těchto koncepcí mimo jiné vyvodit, zní - deskripce sociální skutečnosti je závislá na sociální estetice, tj. na percepci této skutečnosti; deskripce skutečnosti je *de facto* popisem sociální konstrukce vnímané jako objektivní realita; nástrojem sociální kartografie jsou významové struktury komunity založené dlouhodobé zkušenosti s realitou, jež má být mapována; kognitivní a významové zdroje sociální kartografie jsou jedinečné a nelze je substituovat žádnými na komunitě nezávislými poznávacími prostředky.

Teorie environmentálního, sociálního, kulturního a symbolického kapitálu vychází ze sociologické teorie sociálního, kulturního a symbolického kapitálu, ze sociálně ekonomické teorie environmentálního, sociálního a kulturního kapitálu, případně i postmoderní teorie komodifikace poznávání. Dovoluje zformulovat *základní tezi*, podle níž kromě ekonomického kapitálu disponuje jedinec, případně sociální skupina, sociálními vztahy, kontakty, znalostmi, dovednostmi a symboly, které je možno směřovat buďto za podobné vztahy, znalosti, symboly *etc.* anebo přímo za ekonomický kapitál.

Teorie ekonomického rozvoje rurálních regionů je založena především na koncepci komunitního rurálního rozvoje, na teorii mobilních a imobilních zdrojů rurálního rozvoje a samozřejmě na koncepci kapitálu environmentálního, sociálního a kulturního. Základní teze vyvozená z těchto koncepcí říká, že rozvoj rurálního regionu či rurální komunity je plně v rukou jejích aktérů (za případné minimální pomoci/intervenci zvenčí), závisí však na rozpoznání zdrojů a na překonání apatie vůči dané situaci; téměř každá komunita disponuje zdroji (tři druhy kapitálu) směřitelnými na trhu statků a zboží, případně stimulujícími neekonomický rozvoj komunity.

CÍL A METODY

Tato hlavní teoretická východiska, ilustrovaná příslušnými tezemi, vyústila ve stanovení *cíle*, jímž je *sestrojení metodologie*, jejíž pomocí možno empiricky identifikovat relativně ustálené, až institucionalizované (což by bylo nejlepší) *typy* environmentálního, sociálního a kulturního kapitálu v lokalitě nebo v regionu. Výraz *typy* je zde použit plně v intencích teorie A. Schutze, P. Bergera a T. Luckmanna, zejména s respektem k Schutzově koncepci relevancí. Právě koncepce relevancí nutí k zavedení dvou důležitých pojmů – *slabá konstrukce* sociální skutečnosti a *silná konstrukce* sociální skutečnosti (dále jen „slabá konstrukce“ a „silná konstrukce“).

Silnou konstrukci rozumím takový výsledek zkoumání, který je sdílen významným počtem zkoumaných jedinců v daném souboru a je tak korelátem schutzovského pojmu *typ*. Silná konstrukce je většinou součástí kolektivního vědomí komunity v durkheimovském smyslu.

Slabou konstrukci rozumím takový výsledek zkoumání, který není sdílen významným počtem zkoumaných jedinců a není tedy korelátem schutzovského typu. Slabá konstrukce je spíše nahodilá a je vázána na vědomí jedince, nikoliv komunity.

Zapojím-li do této deskripce ještě jeden schutzovský pojem, pojem *sociální biografie*, pak mohu říci, že silná konstrukce je svázána se sociální biografií *komunity*, kdežto slabá konstrukce je svázána se sociální autobiografií *jedince*. V obojím případě však jde o endogenní zdroje informací a poznatků.

Identifikace těchto konstrukcí byla provedena pomocí techniky *interaktivního výzkumu*, jehož základem je polostandardizovaný rozhovor. Standardizace spočívá ve dvou věcech – v nutnosti v každém interview použít a opakovaně vyčerpávat přesně stanovený *slovník* a v nutnosti umístit na připravené *škále* prvek reprezentující zkoumanou konstrukci. Použití slovníku zajišťuje první cíl každého *kvalitativního* zkoumání, jímž je *porozumění*. Použití škály zajišťuje možnost *měření*, které je smyslem každého *kvantitativního* výzkumu. Použití slovníku je interaktivní – tazatel stimuluje v komunikativní interakci respondenta k používání téhož slovníku. Používání škály je plně v rukou tazatele.

Výzkumník má v popisované interakci poměrně těžkou úlohu – musí posoudit, zda a do jaké míry se shoduje s respondentem na identifikaci prvku hledané/zkoumané konstrukce (například environmentálního kapitálu), a nakonec musí v určité fázi rozhovor ukončit a rozhodnout, kam na škále umístí identifikovaný prvek hledané/zkoumané konstrukce. Tato aktivita vyžaduje náročnou přípravu tazatele, která se blíží výcviku.

VÝSLEDKY A DISKUSE

Následující příklady ukazují výzkumné nástroje a způsob analýzy zdrojových dat, která byla jejich prostřednictvím získána. Sběr a analýzu dat realizovala agentura Sociotrendy Olomouc) a realizovala Prezentuji zde vždy nejprve příklady identifikačních škál, s jejichž pomocí tazatel *spolu* s respondentem postupně identifikují *prvky* hledané konstrukce, a následně ukazují způsob *identifikace silných a slabých konstrukcí*.

SOCIÁLNÍ KONSTRUKCE KOMUNITY - PŘÍKLAD:

Percepce rozvoje komunity - míra osobní identifikace s komunitou

Na rozvoji komunity mi osobně záleží především z důvodů		← málo velmi →							znak	kód
1.	ekonomických	1	2	3	4	5	6	7		
2.	sociálních	1	2	3	4	5	6	7		
3.	kulturních	1	2	3	4	5	6	7		
4.	morálních	1	2	3	4	5	6	7		
5.	tradičních	1	2	3	4	5	6	7		
6.	rodinných	1	2	3	4	5	6	7		

Identifikační škála č. 1

Z baterie položek byly extrahovány dva faktory a jsou uvedeny v tabulce 1. První faktor (působící intenzitou 47%) jako sociální **konstrukce silná** je syčen položkami, které vyjadřují spíš **neosobní důvody** pro rozvoj komunity (kulturní, morální, tradiční a sociální). Do **slabší** konstrukce jsou zařazeny důvody spíš vázané na **důvody osobní** (ekonomický a rodinný). Slabší faktor působí intenzitou 27%.

	Faktory	
	1 (47%)	2 (27%)
důvod ekonomický	,173	,820
důvod sociální důvod	,594	,532
důvod kulturní	,944	,000
důvod morální	,920	,145
důvod tradiční	,849	,162
důvod rodinný	,000	,785

Tabulka 1. Faktory odpovídající sociální konstrukce identifikace s komunitou (Loučková, I. 2003)

Sociální konstrukce enviromentálního kapitálu - příklad:

Environmentální kapitál v rozvoji komunity - nový

Místní přírodní zdroje mohou přispět ke zlepšení života komunity		← málo velmi →							znak	kód
1.	krajina – rekr./turist. standardní	1	2	3	4	5	6	7		
2.	klima – rekr./turist. standardní	1	2	3	4	5	6	7		
3.	krajina – nová infrastruktura	1	2	3	4	5	6	7		
4.	krajina – nové naturo/arte fakty	1	2	3	4	5	6	7		
5.	alternativní zdroje energie	1	2	3	4	5	6	7		
6.	alternativní sídliště	1	2	3	4	5	6	7		

Identifikační škála č. 2

Skóre využití nového enviromentálního kapitálu

Skóre, vyjadřující míru využití nového enviromentálního kapitálu prostřednictvím názoru respondenta na nové enviromentální zdroje, jsou uvedena v tabulce 2. podle dosaženého pořadí.

	skóre pro jednotlivé položky
enviro-přispívá krajina-rekreační,turistika -standardní	4,5833
enviro-přispívá klima-rekreační,turistika - standardní	4,4000
enviro-přispívá krajina-nová infrastruktura	3,9667
enviro- přispívá alternativní zdroje energie	3,5500
enviro-přispívá krajina-nové naturo/arte fakty	3,1000
enviro- přispívá alternativní sídliště	2,7000

Tabulka 2. Intenzita nového využití enviromentálního kapitálu (Loučková, I. 2003)

Sociální konstrukce nového využití enviromentálního kapitálu

Z baterie položek byly extrahovány dva faktory a jsou uvedeny v tabulce 3. První faktor (působí intenzitou 46%) jako sociální **konstrukce silná** je sycen položkami, které odpovídají obvyklým postupům pro rozvoj komunit (turistikce v hezkém prostředí, vhodnému klimu regionu, budování nové infrastruktury, novému využití přírodních i umělých památek). Do **slabší** konstrukce je zařazeno využití alternativních postupů (budování nových sídlišť, zdrojů energie). Odpovídající faktor, ačkoliv byl nazván „slabší“, působí intenzitou 36%.

	Faktory	
	1 (46%)	2 (36%)
enviro-přispívá krajina-rekreační,turistika -standardní	,912	,127
enviro-přispívá klima-rekreační,turistika - standardní	,936	,132
enviro-přispívá krajina-nová infrastruktura	,851	,313
enviro-přispívá krajina-nové naturo/arte fakty	,539	,559
enviro- přispívá alternativní zdroje energie	,000	,916
enviro- přispívá alternativní sídliště	,241	,855

Tabulka 3. Faktory nového využití enviromentálního kapitálu (Loučková, I. 2003)

Sociální konstrukce sociálního kapitálu - příklad:

Sociální kapitál v rozvoji komunity - klientela

Jaké známosti a kontakty s přispívají k rozvoji komunity ?		← málo velmi →								znak	kód
1.	příbuzenské, na podn. subjekty	1	2	3	4	5	6	7			
2.	profesní, na podnikat. subjekty	1	2	3	4	5	6	7			
3.	profesní, na politické subjekty	1	2	3	4	5	6	7			
4.	politické, na podnik. subjekty	1	2	3	4	5	6	7			
5.	politické, na politické subjekty	1	2	3	4	5	6	7			
6.	koncentrované do skupiny/sítě	1	2	3	4	5	6	7			

Identifikační škála č. 3

Skóre přínosu klientely pro rozvoj komunity

Skóre, vyjadřující míru přínosu klientely pro rozvoj komunity prostřednictvím názoru respondenta, jsou uvedena v tabulce 4 podle dosaženého pořadí.

	skóre pro jednotlivé položky
sociální - kontakty a známosti:profesní na podn. subjekty	6,0667
sociální - kontakty a známosti:příbuzenské na podn. subjekty	5,6000
sociální - kontakty a známosti:politické na politické subjekty	4,9667
sociální - kontakty a známosti:politické na podnik. subjekty	4,0833
sociální - kontakty a známosti:profesní na politické subjekty	4,0000
sociální - kontakty a známosti:koncentrované do skupiny/sítě	3,7500

Tabulka 4. Přínos klientely (Loučková, I. 2003)

SOCIÁLNÍ KONSTRUKCE PŘÍNOSU KLIENTELY PRO ROZVOJ KOMUNITY

Z baterie položek byly extrahovány dva faktory a jsou uvedeny v tabulce 5. První faktor (působící intenzitou 44%) jako sociální **konstrukce silná** odpovídá kontaktům na politické subjekty. Do **slabší** konstrukce je zařazena příbuzenská resp. profesní klientela. Odpovídající faktor působí intenzitou 23%.

	Faktory	
	1 (44%)	2 (23%)
sociální - kontakty a známosti:příbuzenské na podn. subjekty	-,209	,797
sociální - kontakty a známosti:profesní na podn. subjekty	,287	,794
sociální - kontakty a známosti:profesní na politické subjekty	,789	,156
sociální - kontakty a známosti:politické na podnik. subjekty	,853	,000
sociální - kontakty a známosti:politické na politické subjekty	,745	-,265
sociální - kontakty a známosti:koncentrované do skupiny/sítě	,775	,126

Tabulka 5. Sociální konstrukce přínosu klientely

Další kroky analýzy jsou standardními kroky kvantitativního zkoumání – následuje hledání dalších souvislostí: na prvním místě je otázka souvislosti mezi mírou identifikace jedinců s komunitou na straně jedné a způsobem konstrukce druhů kapitálu na straně druhé, na dalších místech analýza souvislostí konstrukcí se sociodemografickými a socioprofesními kategoriemi, a další standardní kroky.

ZÁVĚR

Navržená metodologie se osvědčila jako funkční, heuristicky efektivní a teoreticky udržitelná. Spojuje přednosti kvantitativního a kvalitativního výzkumu. Její nevýhodou je velká časová náročnost (interaktivní hledání prvků konstrukcí) a kvalifikace výzkumníků (příprava). Navržená metodologie měří i rozumí. Její výsledky jsou testovatelné dvojím způsobem – experty zvenčí a jedinci z komunity zevnitř. Vedle komplementarity dané paralelním použitím kvalitativního a kvantitativního zkoumání jde o druhou komplementaritu danou paralelním testováním exogenního a endogenního typu. To bude další krok v testování uvedené metodologie.

Literatura:

- Berger, P.- Luckmann, T. 1991. The Social Construction of Reality. Penguin: London.
- Boháčková, I.-Hrabánková, M. 2003. Rozvojový potenciál v regionech a jeho monitoring. In: Nová ekonomika a rozšíření EU. Sborník prací z mezinárodní konference Agrární perspektivy XII, Díl II, ČZU PEF: Praha, s. 767-772.
- Grega, L. 2003. (koordinátor) Mimoprodukční přínos trvale udržitelného multifunkčního zemědělství v České republice. Výzkumný projekt NAZV ČR. PEF MZLU: Brno.
- Hubík, S. 2001. Globalization and Community Development. Agricultural Economics, No. 5, pp. 189-193.
- Hubík, S. 2000. Sociální a kulturní zdroje udržitelné komunity. In: Rozvoj vidieka – Ekonomika životního prostředí a udržitelný rozvoj. Zborník vedeckých prác z medzinárodných vedeckých dní 2000, IV. SPU: Nitra, s. 251-259.
- Hubík, S. 2002. Social and cultural logic of regionalism. Agricultural Economics, 48, No. 2, pp. 93-96.
- Jensen, K.B.-Jankowski, N.W. 1993. A Handbook of Qualitative Methodologies. Routledge: London-New York.
- Loučková, I. 2003. Regionální kapitál. Výzkumná zpráva. Sociotrendy: Olomouc.
- Schutz, A. 1962. Collected Papers I. Martinus Nijhoff: The Hague.
- Terluin, I.J. 2001. Rural Regions in the EU. Exploring Differences in Economic Development. Rijksuniversiteit Groningen: Utrecht-Groningen.

Kontaktní adresa autora:

Prof. PhDr. Stanislav Hubík, CSc., PEF MZLU v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno
Tel.: +420 545 132 922, E-mail: hubik@mendelu.cz